

Fulls de la **R**evista

Il·lustracions de Dolors Nogué

Paraules en el límit: filosofia i poesia

Joan M. del Pozo

Només una certa experiència comuna dels límits del llenguatge pot excusar els filòsofs de la gosadia d'intentar una aproximació a la poesia. Amb tot, sempre serà exigible un alt grau de modèstia en aquesta aproximació, un sentit respectuosament servidor –una vegada més en funció d'*ancilla*– per tal d'evitar la supèrbia que sembla inherent a la pretensió omniexplicativa de la filosofia. Perquè és cert que la temptació fonda, gairebé una mena de necessitat atàvica del filòsof, és la de llançar-se a la recerca de les *definicions essencials*, com ara la de poesia. Més ençà, però, de la discussió sobre l'objecte últim realment possible de la recerca filosòfica –*essències, fenòmens, categories, estructures infra/supra, llenguatges...*?– la singularitat del fet poètic ens presenta almenys dues grans dificultats.

La primera, constatable de forma immediata en observar l'ús lingüístic habitual del mot «poesia» i derivats: resulta que la multivocitat de sentits del mot és tan gran que és a una passa de la pura *equivocitat*. Certament, tan aviat la poesia és un saber profund, una mena d'alè diví que ha

tocat la ment humana, com és enginy enjogassat de jugar, sospir malenconiós de donzella esblaimada, paisatge de sublim visió o crit inflammat de revolta utòpica: i no pas perquè siguin *motius* de fer poesia, sinó perquè ells mateixos són considerats «poesia» que el poeta, suposadament, només buida en mots ben conformats; tanmateix, algú afirmarà que la poesia només és la pura forma aplicada o no a *motius* externs que en si mateixos serien irrelevantes. I, a la fi, també trobem qui diu que poesia és allò que resta després d'haver prescindit de tots els elements del poema, inclosos els mots i la forma (1).

La segona gran dificultat és la radical diferència, gairebé autèntic rebuig mutu, dels dos ordres lingüístics que pretenem relacionar. El llenguatge *discursiu d'aspiració racional* de la filosofia apareix enfrontat al llenguatge *incursiu d'inspiració irracional* de la poesia. La *discursivitat* és desplegament extensiu (en «prosa», de *prorsus*, «que va endavant») tot resseguint el terreny explorat lingüísticament fins assolir-ne la visió panoràmica; mentre que la *incursivitat* és concentració intensiva de la capacitat expressiva del llenguatge (normalment en «vers», de *versus*, «solc que gira»), centrada en un determinat punt, amb el mínim desplegament de mots. L'*aspiració racional* del discurs filosòfic és un lloc comú, més enllà de la discussió –que al seu torn seria discursiva i d'aspiració racional– sobre la significació de la racionalitat mateixa. D'altra banda, ni poetes ni filòsofs no dubten a separar el fet poètic de la racionalitat –de la mena en què cadascú *cregui*– i a considerar substituïda la penosa *aspiració* a la raó per la feliç *inspiració* al marge d'ella. Si s'accepten aquestes caracteritzacions d'ambdós llenguatges, és obvi que l'intent de reduir l'un a l'altre equival a la negació estricta de la naturalesa del que s'intenti reduir –en el nostre cas, la poesia–. Per això, com a molt, es pot intentar una aproximació respectuosa que mai no salvarà del tot la distància marcada per la *infinita solitud* de

l'obra d'art, en mots de Rilke(2), que invalida l'accés crític –filosòfic– a la seva plena comprensió.

Si s'accepten aquestes dues dificultats fonamentals, l'única esperança que resta oberta al filòsof és la possibilitat d'accedir o apropar-se al fenomen poètic fent servir més les també seves i legítimes eines de la *philia* com a desig motor, com a *eros* o pulsio cap a la bellesa, i reduir al mínim les igualment seves i legítimes de la *sophia* o pòsit de saber racional.

Els resultats dels esforços històrics que *philia* ha esmerçat darrera de la comprensió de la poesia, cristal·litzats pel temps en tòpics de *sophia*, són reveladors en ells mateixos de la dificultat del problema plantejat: d'una banda, alguns, com Plató, presenten indicis de contradicció i d'incomoditat davant seu; uns altres, com Aristòtil, emprenen la seva anàlisi decidits a la troballa de valors filosòfics en la poesia a diferència d'altres gèneres expressius; pel camí n'hi ha que, com Kant o Hegel, subsumeixen el seu tractament en àmbits sistemàtics amplíssims on la singularitat del fet poètic és pràcticament ignorada; i finalment, uns altres, com Heidegger, de manera inversa, aguditzen fins a l'extrem la consideració de la singularitat de la poesia fins a subordinar-hi el propi discurs filosòfic.

Plató, paradoxalment el més poeta dels grans filòsofs, ha passat a la història com el jutge sever que condemna la poesia en fer expulsar de la ciutat els qui com a poetes difonen faules, mentides, temors i conflictes(3); però aquesta condemna originada per la seva oposició a la tradició d'ensenyament sobre els textos homèrics –una lluita pedagògica, doncs– no li impedeix a l'*Ió*(4) d'acceptar una certa inspiració divina del poeta, ni que sigui a costa d'una certa imbecilitat de la persona receptora del do; o, al *Lisis*, de considerar els poetes literalment com a *pares de la saviesa i guiadors nostres*(5). En aquest punt de la filosofia platònica sembla innegable la conflictivitat entre el pes de *philia* i el de *sophia*, resolta finalment amb el triomf de la segona.

En Aristòtil trobem el primer filòsof que sistematitza l'anàlisi filosòfica de la poesia, en forma de tractat de filosofia de la literatura: la *Poètica*. En realitat, és encara per fer la distinció moderna entre la «poesia» i els altres «gèneres literaris» i el concepte de poesia és un genèric subjacent a tota la inventiva i la creativitat literària –*poiesis*, «fabricació, creació»–. La influència dels seus criteris ha estat forta en el condicionament de la creació literària i de llarga aplicació en el temps. Les idees fonamentals són aplicables a tota la literatura, però singularment a aquell dels gèneres que més condensa l'expressivitat del llenguatge i que avui coneixem com a «poesia lírica» o simplement «poesia»: primer de tot, la consideració de la poesia com a *natural* en l'home, la qual cosa situa la realització poètica en una dimensió *metafísica*, molt més enllà de consideracions pedagògiques o ornamentals. Relativitzat l'element purament formal de l'ús de la mètrica –recorda que el «poema» filosòfic d'Empèdocles, de rigorosa mètrica, no té res de poètic–, troba en la necessitat natural humana d'*imitació*(6) la clau de volta que sosté el valor de la poesia per a l'home. El joc natural de la imitació farà possible que la poesia produeixi des de la tragèdia –on s'imita els millors homes– fins a la comèdia –on s'imiten els pitjors–. L'objectiu de la primera, la més assimilable a la nostra poesia, més enllà del també acceptat de l'aprenentatge(7), és sobretot la *purificació* –*kàtharsis*–(8) de les emocions, per la via de la compassió i la temença; la poesia esdevé així un camí de retrobament net de l'home amb la seva pròpia naturalesa, tan sovint enterbolida per l'acumulació de sensacions, sentiments i vivències menors o mesquines, que el distreuen de la seva pròpia

potencialitat –dynamis–: aquesta imitació ja ens ha dit que implicava, a més d'un *llenguatge refinat, una certa magnitud*(9), que opera activament sobre la petita singularitat de la vida humana. Per això, encara, Aristòtil atribuirà una condició de major *sublimitat* a la poesia sobre un altre gènere «literari», la història, en apreciar-hi un plantejament d'*universalitat* que la fa més *filosòfica* davant de l'explicació particularista de les coses humanes que fa la narració històrica(10).

A l'altra punta de la història del pensament, Heidegger es lliura sencer a mans de *philia* en l'anàlisi del fenomen poètic, en establir una sèrie de tesis sobre la poesia que, entre altres, l'arriben a fer *forma pròpia d'habitar* l'home sobre la terra i a preguntar-se: *qui, doncs, sinó els poetes, fonamentaran justament allò que roman?*(11). També una perspectiva essencialista –ontològica, per al seu llenguatge– predomina en el seu pensament de la poesia, puix que interpreta que l'estada poètica –la peculiar forma nostra d'habitar la terra– equival a ésser tocat per la proximitat essencial de les coses. No podria ser d'altra manera si, a més, l'essència de la poesia és l'essència del llenguatge i aquest és, precisament, *la casa de l'ésser*(12). La síntesi, doncs, ha de ser la proclamació de la poesia com a instauradora de la veritat: *Tot art és en essència poesia. (...) L'essència de l'art és la poesia. Però l'essència de la poesia és la instauració de la veritat. La paraula «instaurar» l'entendem aquí en un triple sentit: instaurar com a ofrenar, com a fundar i com a començar*(13).

La poesia, doncs, actuaria com a instauradora o llavor de la veritat que el filòsof hauria, com a molt, d'*interpretar* des d'una posició evidentment subordinada al poeta. *Philia*, tot tancant un arc històric que enllaça amb els presocràtics –que no es reconeixen savis, sinó amics o delerosos de saber– reivindica la poesia com a únic aliment vàlid d'una veritable *sophia*, lluny d'aquella en què hauria degenerat tota la filosofia des de Plató.

Però, si aprofitem no tant el fons com el llenguatge suggerit per Heidegger, podem preguntar-nos quines són les *instauracions* –ofrenes, fonaments, inicis de veritat– que creiem que la poesia, en la seva polimorfa presència, ens presenta com a valors especialment estimables des de la més respectuosa i modesta reflexió filosòfica al seu voltant. En síntesi densa, assenyalaríem aquestes com a principals.

La instauració del saber de la íntegra sensibilitat, l'apel·lació a la sensual captació del món constituïda en porta amplíssima d'estímul no ordinaris de l'activitat intel·lectual i del *re-specte* –nova mirada– intel·lectual i moral. Aquest respecte com a nova forma de mirar intel·lectualment i moralment les coses troba en la poesia, si no l'únic, sí el més important estímul al rebuig de la instal·lació rutinària, opaca i absent de l'home en la vida.

La instauració d'una lògica *in-formal* on es trenquen els mecanismes habituals de la comunicació i s'instal·len uns altres mecanismes de representació i connotació insòlitàment exigents, on també tenen valor lògic, per exemple, les peculiars ubicacions dels mots i on el relleu de l'esquelet simplificat de la lògica acadèmica és substituït per la riquesa plàstica del relleu abrupte de la vida real vessada en el poema.

La instauració de la singularitat del viure i del morir com a valor moral radical, on la llibertat mateixa del poetitzar és prefiguració i invitació a la radical llibertat de construcció de la pròpia singularitat.

La instauració del llenguatge com a origen i identitat col·lectiva i el treball del llenguatge com a productor de sentits múltiples, més enllà de la significació rutinària dels diccionaris i de les formes gramaticals reduccionistes.

La instauració d'una universalitat del coneixement deslligada de la necessitat i vinculada a la singularitat de l'experiència lliure del poeta. L'esforç del poetitzar com a universalització de la més irreductible singularitat.

La poesia es constitueix, al capdavall, en una tasca difícil en els límits del llenguatge, tot resistint-se a la força centrípeta de les significacions de consuetud i dels mecanismes ordinaris de referència de diccionaris i gramàtiques que, sense la creació poètica, embordrien la immensa i poc explorada riquesa del llenguatge. L'objectiu d'aquesta tasca en els límits i fins *contra* els límits són les instauracions esmentades al servei de la creació constant de mons nous, d'un *re-coneixement* millor de la realitat natural i històrica, del *re-specte* de la singularitat de les experiències humanes i, finalment, de la dotació d'una mica de sentit a l'excés quantitatiu i la pobresa qualitativa dels significats que ens marquen la vida.

Notes

- (1) LEÓN, FELIPE: *Deshaced ese verso./ quitadle los caireles de la rima./ el metro, la cadencia y hasta la idea misma./ Aventad las palabras./ y si después queda algo todavía./ eso/ será la poesía.* (Antología rota, p. 11, Buenos Aires, Losada, 3a ed. 1968).
- (2) RILKE, R. M. *Obras escogidas*, pàg. 1.191, trad. de J. M. Valverde, Barcelona, Plaza-Janés, 2a. ed., 1971.
- (3) PLATÓ, *La República*, 377.
- (4) PLATÓ, *Ió*, 536 c.
- (5) PLATÓ, *Lisis*, 213 e.
- (6) ARISTÒTIL, *Poètica*, 1.448 b.
- (7) *Ibid.*
- (8) *Op. cit.* 1449 b.
- (9) *Ibid.*
- (10) *Op. cit.* 1451 b.
- (11) HEIDEGGER, M. *Hölderlin y la esencia de la poesía*, Barcelona, Anthropos, 1989, pàg. 37.
- (12) HEIDEGGER, M. *Carta sobre el humanismo*, Madrid, Taurus, 2a. ed. 1966, pàg. 67.
- (13) HEIDEGGER, M. «El origen de la obra de arte» a *Sendas perdidas*, Buenos Aires, Losada, 1960, pàg. 11-66.